

УДК 82-97-5.09:27-287-312.47:7.034
DOI:

ДІАЛОГІЧНІСТЬ ЯК ВИЯВ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ У ПРОПОВІДЯХ ЙОАНИКІЯ ГАЛЯТОВСЬКОГО

Лілія БОМКО

У статті проаналізована діалогічність крізь призму комунікації між різними текстами у проповідях збірки «Ключ розуміння» Йоаникія Галятовського. **Мета** студії – дослідити діалогічну інтертекстуальність у системі прикладів-аргументів проповідника, що виявляє перспективу діалогу з Богом у модусі риторико-герменевтичного процесу. Дослідження здійснено з використанням аналітичних прийомів культурно-історичного, герменевтичного **методів** та теорії діалогізму й інтертекстуальності. **Наукова новизна** статті полягає передусім у тому, що в ній авторка спробувала відстежити різні види діалогу між текстами в казаннях Й. Галятовського, у яких і втілюється найважливіший діалог – із Богом. На підставі численних спостережень авторка прийшла до таких **висновків**. Теорію аргументації, яка базується на використанні прикладів із різних джерел – Біблії, церковних книг і творів Отців Церкви, а також із книг із філософії, міфології, історії, географії, астрономії, книг про тварин і рослини та ін., Й. Галятовський прописує у своїй гомілетичі «Наука, або спосіб зложення казання». Трактат виявляє подібність риторики з діалектикою насамперед у вченні про збільшення проповіді – прийомі ампліфікації, у системі якої ключовий образ розгалужується на інші образи, між якими також відбувається герменевтичний діалог. На основі знань, почерпнутих із різних книг, та віри в божественну присутність у слові Й. Галятовський виробляє таку манеру аргументації, яка ґрунтується на довоколишньому середовищі, у метафорах досвіду. Важливу роль водночас відіграють інтелектуальні можливості мислення, які повинні вказати орієнтир до істинного сенсу Біблії.

Ключові слова: діалогічність, інтертекстуальність, аргументація, автор, проповідь, Біблія, Йоаникій Галятовський.

Поняття «діалогічності» виявляє комунікацію, результатом якої стає розуміння або ж порозуміння між учасниками діалогу. Розглядаючи діалогічність у проповідях Йоаникія Галятовського в контексті інтертекстуальності, можна прочитувати діалогічність крізь призму теорії аргументації. Мета кожного аргументу в проповідях – це переконування, в основі якого лежить риторика, що, за Гансом-Георгом Гадамером, є «універсальною формою людської комунікації» [1, с. 65].

Однією з характерних рис риторики Й. Галятовського є її зближення з діалектикою, на чому наголошує ще Аристотель у «Риториці». Діалектика (з грецьк. *διαλεκτική* – мистецтво вести бесіду, сперечатися) є «вченням про об'єктивну суперечливість буття, тотожність протилежностей (конечне і безконечне, перервне і безперервне, зв'язок і відокремленість, сталість і мінливість і т. д.), які, однак, не нейтралізують одна одну, а реалізуючись у тотожності як рух, розвиток і творчість, – розгортаються

в багатоманітність конкретних форм суцього» [7, с. 158]. Аристотель зазначає, що риторика так як діалектика, не стосується якогось одного предмета/науки, але має відношення до всіх систем знання [12, с. 1 (Ia)]. У спорідненні з діалектикою античний філософ вживає поняття «ентимема» (від грецьк. ἐνθυμέομαι – маю на думці) – «суть доказу»; логічний доказ, не сповна висловлений, бо певна його частина залишається в думці [12, с. 1 (3–4)].

У гомілетичі Й. Галятовського не знайдемо термінів «діалектика» чи «ентимема». Утім можна простежити їхню засадничу роль для риторичного переконування його проповідей. Трактат «Наука, албо спосіб зложення казання» виявляє подібність риторики з діалектикою насамперед у вченні про збільшення проповіді – прийомі ампліфікації.

Йоаникій Галятовський радить читати «Быблѣю, Животы с[вя]тых [...] Учителей ц[е]рковных [...] Гисторіи и Кройники ѿ rozmaityхъ панствах и сторонах, щось в них дѣло и тепер що дѣеть, треба читати Книги ѿ Звѣрох, Птахахъ, Гадах, Рыбахъ, Деревяхъ, Сѣлах, Камѣняхъ, и rozmaityхъ Водахъ, которые в Морю, в Рѣкахъ, в Студияхъ, и на иныхъ мѣстцахъ находятсѧ, и оуважати ихъ натуру, власности и скутки, и тоє собѣ нотовати, и апллѣковати до своєї речи, которую повѣдати хочешъ» [2, с. 497–498].

Поради, як ми бачимо, стосуються різних текстів, які, однак, мають бути вписані в єдину перспективу ампліфікації – вчення про збільшення проповіді. Однак як це вчення про збільшення проповіді шляхом нанизування різноманітних аргументів-прикладів може стосуватися діалогічності? Проповідник уважав, що розуміння Бога та Святого Письма можна досягнути лише йдучи шляхом раціонального доведення, але опираючись на цьому шляху на віру (на метафізичну основу). Інтелектуальні можливості мислення повинні вказати орієнтир до істинного сенсу Біблії.

Звідси на практиці Й. Галятовський реалізує свої слова у прикладах, які є одним з основних засобів ампліфікації [10, с. 67] і користь яких, за Іммануїлом Кантом, полягає в тому, що вони загострюють у людини «спроможність судження» [4, с. 126]. Звідси приклади мають бути цікавими й оригінальними, а також відповідати смакам і фантазії реципієнта [10, с. 67].

У казаннях «Ключа розуміння» в ролі прикладів виступають складні концептуальні метафори, які базуються на людському досвіді. Ці метафори, які є образними і творчими, роблячи наш досвід внутрішньо узгодженим, створюють новий вид подібності в процесі діалогу зі Святим Письмом та іншими текстами [11, с. 139], які можна відчитати у проповідях.

Концептуальні метафори Й. Галятовського вписані в його риторичну систему аргументації.

За Юргеном Габермасом, «аргумент містить доводи, які в систематичний спосіб пов'язані з претензією проблемного висловлювання на значущість. “Сила” аргументу вимірюється, у відповідному контексті, переконливістю доводів; остання проявляється, зокрема, у тому, чи здатен аргумент переконати учасників дискурсу, тобто спонукати їх пристати до відповідної претензії на значущість» [9, с. 18]; у

процесі інтерпретації аргументи «забезпечують трансформування ідеї у знання» [9, с. 25].

З огляду на те, що «риторика розглядає аргументацію як процес» [9, с. 26], діалогічність – це колоподібний процес, де кожен текст зберігає зв'язок із усіма іншими у творі текстами (за принципом «герменевтичного кола»). Діалогічність різних текстів лежить в основі герменевтичної мети, зокрема тоді, коли в інтертекстуальному діалозі виникає інтерпретація. Тлумачення набуває цілісності завдяки діалогу між текстами, що відкриває водночас герменевтичний діалог:

- між автором і Богом;
- між автором і читачем;
- між автором і попередньою традицією (античністю);
- діалог кількох біблійних текстів: новозавітних зі старозавітними (префігурація);
- між Святим Письмом і довколишнім середовищем через концептуальні метафори-приклади.

Діалогічний характер у казаннях Йоаникія Галятовського можна вбачати вже з початку твору, зокрема в біблійній цитаті-епіграфі, яка, будучи основою композиційної цілості проповіді, корелює з усіма іншими текстами, наявними у творі на рівні інтерпретації.

Друге казання на Зішестя Святого Духа, про три персони Бога [2, с. 252] розпочинається новозавітною цитатою з послання апостола Павла до римлян: «Бо Його невидиме від створення світу, власне Його вічна сила й Божество, думанням про твори стає видиме» [Рим. 1:20]. Проповідник відкриває догматичне питання про Пресвяту Трійцю, виявляючи діалог між старозавітними народами (манихеями), які не пізнали трьох персон у єдиному Бозі, та християнами, які можуть пізнати невидиму Пресвяту Трійцю через видимі речі. В основі проповіді лежить питання: «Як можемо пізнати Пресвяту Трійцю, якщо її не бачимо?» і відповідь: «Можемо пізнати через речі видимі, сотворені» [2, с. 253]. Галятовський подає три способи такого пізнання: перший – філософський, другий – теологічний, третій – пророчий.

Перший етап аргументації в концепції доведення трипостасності Бога – це філософський аспект, який апелює до античного вчення. Так, філософи пізнають Пресвяту Трійцю через поняття буття, яке має в собі три властивості – єдність, правду і добро. Так само і в Бога є три персони – Отець, Син і Святий Дух, і як ті три властивості є одним буттям, так і три Божих персони є одним Богом. Другий приклад стосується людської душі, через яку філософи також пізнають Трійцю. Людська душа має в собі три сили: «роснучую», «ччуючю» і «розум'ючю» (відчуттєву, почуттєву, розумну) [2, с. 255]. Пізнають філософи Пресвяту Трійцю через сонце, яке має в собі круглість, світлість і тепло. Через райдугу, яка з'являється на хмарах і яка має три барви – синю, зелену і червону. Через воду, де з одного джерела два струмки витікають, бо Отець є джерелом, із якого виходять два струмки – Син і Дух Святий. Через дерево, де з одного кореня два паростки виростає (корінь і паростки є одним деревом) [2, с. 255–257].

Як бачимо, філософське пізнання Пресвятої Трійці впливає з прикладів із довколишнього світу, що є багатим джерелом для проповідей «Ключа розуміння». Йоаникій Галятовський не називає імен філософів, із яких черпає приклади, надаючи певної універсальності, позачасовості й позাপросторовості вченню про Трійцю. Автор прищеплює давньогрецькі концепції на засади християнської істини. У риторичній перспективі проповідей Й. Галятовського «інтертекстуальність стає своєрідним викликом для читання» [3, с. 307], виявляючи діалогічну природу інтертекстуальних відносин між творами різних авторів, епох, жанрів, стилів.

Водночас «інтертекстуальне посилання – це завжди навмисне посилання, тобто запроваджене свідомо (хоча ступінь цього усвідомлення може бути різний), адресоване до читача, який повинен відчувати, що з тих чи інших причин автор говорить у поданому фрагменті свого твору чужими словами» [3, с. 294].

Другий спосіб пізнання Пресвятої Трійці – теологічний. Пізнання теологів виявлене через Святе Письмо та новозавітні події – Хрещення Христове, Преображення. Третій аспект – пророцький і патріарший, виявляється через старозавітні фігури і знаки щодо Адама і Єви, Вавилонської вежі, появи трьох ангелів Авраамові, видіння Ісаї серафимів.

Ще один приклад інтертекстуальної діалогічності – «Казання на Воздвиження Чесного Хреста», яке складене на основі вчення Аристотеля про чотири причини, «без которых нѣчого на свѣтѣ не может сѧ стати». Перша – «чиначаа». Нею є Бог, Який сотворив увесь світ. Друга – «матеріалнаа», з якої утворюється якась річ. У людини – це тіло. Третя – «Формалнаа, котраа даєт ист[и]ност вшелакой речи». У людині нею є «д[у]ша розумнаа». І остання, четверта причина – «Финалнаа, конечнаа, для которой якаа реч стаєтсѧ» [2, с. 465–471], яка дана людині для того, щоби хвалити Бога на землі, а потім жити з Ним на Небі. Фінальна причина – це і смерть, оскільки є закінченням (фіналом) земного життя людини і звідси – початком її вічного життя.

Кожна з цих причин у проповіді пояснена через похвалу Хресту: «можемо хрест святий хвалити від причини “чиначеи”, бо Хрест “оучинил” сам Христос, краще з того зрозуміємо, як Христос народився у Вифлеємі, то на той час з’явилася зоря на повітрі, яка трьох Царів провадила до Вифлеєму, на тій зорі було мале дитятко з Хрестом. Хто ж то “оучинил” Хрест на зорі? Сам Христос “оучинил”? Даючи знати, що мав на Хресті померти за людські гріхи» [2, с. 465–466]. Хрест на «звѣздѣ» стає символом Христового розп’яття вже в час Його народження і водночас знаком людського спасіння. Цей момент виявляє діалог між філософським вченням і новозавітними подіями, між античністю та християнством.

Проте Й. Галятовський у своїй проповіді не згадує про Аристотеля, зазначаючи, що наведені чотири причини «знаходимо у філософів», але в яких – не уточнює. Отож читач проповідей «Ключа розуміння» має бути інтелектуально обізнаним, щоби самостійно виявити джерело запозичення і глибинний сенс цього діалогу. Очевидно, автор міг опиратися на знання, засвоєні з курсу філософії Інокентія Гізеля, який спирався на положення Аристотеля. Своєю чергою на погляди Гізеля вплинули й ренесансні ідеї Еразма Роттердамського.

Текст проповіді сам по собі відмикає потаємні замки до діалогу Бога з автором, а через нього і зі слухачем. Насамперед це прочитується у численних біблійних цитатах та алюзіях, які промовляють від імені Бога. З іншого боку, звернення проповідника до Ісуса Христа у «Казанні на Страсті Христові» отеперішнює муки Христові й створює враження хвилюючої співпричетності: «Х[рист]е збавителю н[а]шъ, чи за тоє р[у]ки твої до кр[и]ста жиди прибили? Же ты в р[у]ках своїх держишъ весь свѣт» [2, с. 148]. Діалог між казnodією і слухачем неможливий без «найвищого наадресата» – Бога. Його присутність у проповіді є «феноменом глибинної діалогічності» [5, с. 217].

Ришард Нич наголошує, що «міжтекстові взаємини не можна обмежити до внутрішньолітературних посилань» [5, с. 311], із чим не можна не погодитися, адже такі інтертекстуальні зв'язки сягають також і позалітературні жанри мовлення, порушуючи «інтердисциплінарну проблематику через включення широких культурних інтерпретативних контекстів і наділення інтерпретатора свободою у їх виборі» [5, с. 311–312].

Діалогічність стає виявом інтертекстуальності, коли різні тексти, які вписані в єдину перспективу тлумачення й розуміння твору, комунікують між собою завдяки особі автора, а згодом і читача. Чи в проповідях Й. Галятовського «мова, яка є комунікативною дією» переходить у «мову, яка є дискурсом», зважаючи на те, що за Ю. Габермасом, «дискурсивне обґрунтування перетворює тлумачення на інтерпретацію, твердження на пропозицію, пояснення на теоретичне пояснення» [8, с. 87]?

Святе Письмо уможливорює розуміння проповідей Й. Галятовського в мета-текстуальній площині, у якій тлумачення біблійних книг веде до пізнання Бога. У казаннях цей процес регулюється під час взаємодії розумового та чуттєвого виявів, причому «все наше пізнання походить від відчуття» [6, с. 31]. Звідси схильність автора до передання духовних істин через конкретні метафори – ті, які людина може уявити, а тоді вже осмислити неосяжність їхнього вияву, оскільки «метафора об'єднує розум і уяву» [11, с. 193].

Духовне тлумачення українського проповідника постає крізь призму конкретних метафор або, як їх називає сам автор, концептів, які у його проповідях відіграють роль доказів. Поруч зі Святим Письмом та творами Отців Церкви, Й. Галятовський використовує й інші докази, що виявляє співіснування біблійних і художніх образів. Духовні сутності проповідник пояснює через уподібнення до конкретних явищ і речей, що виражає багатоплановість одного означника, який може набувати різних назв. Так, зокрема, у метафорах хліба, солі, сонця, оливкового дерева, каменя, перся ми можемо побачити Христа.

Творчі (художні) метафори в інтерпретації Й. Галятовського надають нового розуміння християнського досвіду людини. Проповідник часто промовляє до читача саме мовою концептуальних метафор, що особливо простежується в богородичному циклі казань «Ключа розуміння». Барокові концепти продукують нові значення й асоціації, спираючись на контекст. Властиво, саме контекст відіграє визначальну роль у розумінні барокових концептів. До прикладу, тлумачення метафори «Діва Марія – «двері» простежується у словах: «через Діву Марію як через двері Христос прийшов з неба на землю» [2, с. 430].

Джордж Лакофф і Марк Джонсон зазначають, що «метафора є одним із найважливіших інструментів для часткового розуміння того, що не можна зрозуміти повною мірою: наші почуття, естетичний досвід, моральні практики та духовну свідомість» [11, с. 193]. В аспектах метафоричного розуміння виокремлюється «творча раціональність» [11, с. 193] як здатність до пізнання через діалектичну подібність, на чому базується метафорична система проповідей Й. Галятовського.

Так, традиційне для біблійної екзегези тлумачення у префігураціях вирізняється в українській бароковій проповіді різноманітністю семантичних варіантів прочитання й античними образами та сюжетами, поряд зі старозавітними. Прикметно, що барокові автори збагачують текст проповіді оповідними прикладами, яких немає ані в Біблії, ані в церковній літературі. Як джерела таких вставних епізодів у своїх інтерпретаціях проповідники використовували знання з історії, міфології, природничих наук, астрономії, філософії, а також приклади з життєвого досвіду. Українські проповідники другої половини XVII ст. вводять у префігурацію античний дискурс, який у міфологемі авторських інтерпретацій зливається з власне біблійними прообразами. Так, з іншого боку, джерелом традиції стає античність і філософські погляди, що Творець присутній у кожному своєму творінні, тобто у природі та Всесвіті.

В інтертекстуальній діалогічності відбувається переосмислення часу і вічності, оскільки головним адресатом стає Бог, а головним текстом – Святе Письмо. У метафориці Бароко простежується тенденція закладати в назву книги певний символічний код: «Ключ розуміння» (Йоаникій Галятовський), «Меч духовний», «Труби словес проповідних» (Лазар Баранович), «Огородок Марії Богородиці» (Антоній Радивилівський), інтерпретація якої складає основу передмови до збірки. У передмові «Чителнику ласкавий» до «Ключа розуміння» відкривається міметичний модус діалогічності з Богом крізь призму комунікативної моделі: автор – текст – читач – текст – Бог. Адже мета книги закладена вже у її назві «Ключ...», тому що «с[вя]щенником до Казана двери отмыкает» [2, с. 2].

Читаючи проповіді «Ключа розуміння», священники могли, подібно до Й. Галятовського, складати свої казання та «відмикати» собі й іншим «двері до Неба».

Список використаної літератури

1. *Гадамер Г.-Г.* Герменевтика і поетика. Вибрані твори. Київ: Юніверс, 2001.
2. *Галятовський Й.* Ключь разумѣнія // Константин Біда. Іоаникій Галятовський і його «Ключь разумѣнія». Рим, 1975.
3. *Гловінський М.* Інтертекстуальність // Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина XX – початок XXI ст. / упоряд. Б. Бакули; за заг. ред. В. Моренця; пер. з польськ. С. Яковенка. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 284–309.
4. *Кант І.* Критика чистого розуму / пер. з нім. І. Бурковського. Київ: Юніверс, 2000.
5. *Матушек О.* Проповіді Лазаря Барановича в дискурсі українського Бароко: монографія. Харків, 2013.
6. *Св. Тома з Аквіну.* Сума Теології / пер. з лат. П. Содомори. Львів: Сполом, 2010.

7. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002.
8. *Хабермас Ю.* Комунікативна дія і дискурс – дві форми повсякденної комунікації // Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії. Київ: Либідь, 1996.
9. *Habermas Jürgen.* The theory of communicative action. Vol. 1. Reason and the rationalization of society. Boston: Beacon Press, 1984.
10. *Korolko M.* Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny. Warszawa, 1990.
11. *Lakoff G. and Johnsen M.* Metaphors we live by. London: The University of Chicago Press, 2003.
12. The Rhetoric of Aristotle / transl. by Sir Richard Claverhouse Jebb, ed. by John Edwin Sadnys. Cambridge: The University press, 1909.

References

---

1. Gadamer, H.-G. (2001). Hermenevtyka i poetyka. Vybrani tvory. Kyiv, Ukraine.
  2. Galiatovskiy, Y. (1975). Kliuch razumieniia. *Konstantyn Bida. Ioanykii Galiatovskiy i yoho "Kliuch Razumieniia"*. Rym, Italy.
  3. Glovinskiy, M. (2008). Intertekstualnist. *Teoriia literatury v Polshchi. Antolohiia tekstiv. Druha polovyna XX – pochatok XXI st.* / uporiad. B. Bakuly; za zah. red. V. Morentsia; per. z polsk. S. Yakovenka. Kyiv, Ukraine.
  4. Kant, I. (2000). Krytyka chystoho rozumu / per. z nim. I. Burkovskoho. Kyiv, Ukraine.
  5. Matushek, O. (2013). Propovidi Lazaria Baranovycha v dyskursi ukrayinskoho Baroko: monohrafiia. Kharkiv, Ukraine.
  6. Sv. Toma z Akvinu (2010). Suma Teolohiyi / per. z lat. P. Sodomory. Lviv: Spolom, 2010.
  7. Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk (2002). Kyiv, Ukraine.
  8. Khabermas, Yu. (1996). Komunikatyvna diia i dyskurs – dvi formy povsiakdennoyi komunikatsiyi. *Sytynychenko, L. Pershodzherela komunikatyvnoyi filosofiyi.* Kyiv, Ukraine.
  9. Habermas, Jürgen (1894). The theory of communicative action vol. 1. Reason and the rationalization of society. Boston, USA.
  10. Korolko, M. (1990). Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny. Warszawa, Poland.
  11. Lakoff, G. and Johnsen M. (2003). Metaphors we live by. London, The Great Britain.
  12. The Rhetoric of Aristotle / transl. by Sir Richard Claverhouse Jebb, ed. by John Edwin Sadnys (1909). Cambridge, The Great Britain.
-

Лілія Бомко – доктор філософії (галузь знань «Гуманітарні науки», спеціальність «Філологія»), доцент кафедри української літератури ім. акад. М. Возняка Львівського національного університету імені Івана Франка (вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна).

Liliya Bomko – The Doctor of Philosophy (PhD) (degree field of study “Humanities”, program subject area “Philology”), Associate Professor, Acad. M. Vozniak Department of Ukrainian Literature, The Ivan Franko National University of Lviv (1 Universytets’ka Str., 79000, Ukraine).

E-mail: bomko.liliya@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9799-9479>.

DIALOGICITY AS A MANIFESTATION OF INTERTEXTUALITY IN THE SERMONS OF IOANYKII GALIATOVSKYI

Liliya BOMKO

The article examines dialogicity through the prism of communication between different texts in the sermons of the collection “The Key to Understanding” by Ioanykii Galiatovskyi. The research **aims** at the study of dialogue intertextuality in the system of the preacher’s argumentative examples reveals the prospect of a dialogue with God in the mode of the rhetoric-hermeneutic process. The following **methods** such as cultural-historical and hermeneutic (through the application of their analytical techniques) and the theory of dialogicity and intertextuality are employed.

The **scholarly novelty** of the article consists, first and foremost, in the fact of the authoress’s attempt at tracing various kinds of dialogues between the texts in I. Galiatovskyi’s homilies, wherein the most important dialogue – that with God – is embodied. Based on numerous observations, the **conclusions** arrived at are as follows.

The theory of argumentation, based on the use of examples from various sources – the Bible, church books and works of the Fathers of the Church, as well as books on philosophy, mythology, history, geography, astronomy, books on animals and plants, etc., is prescribed by I. Galiatovskyi in his homiletics *Science or the method of composing a sermon*. The treatise reveals the similarity of rhetoric and dialectics, first of all, in the doctrine of enlarging the sermon – the method of amplification, in the system of which the key image diversifies into other images, between which a hermeneutic dialogue takes place as well. On the basis of knowledge gleaned from various books and faith in the divine presence in the word, I. Galiatovskyi develops a manner of argumentation such as based on the environment, in metaphors of experience. Simultaneously, intellectual capabilities of thinking called upon to indicate a guide to the true meaning of the Bible have an important role to play.

Keywords: dialogicity, intertextuality, argumentation, author, sermon, Bible, Ioanykii Galiatovskyi (Pol. Joanniczus Galatowski).

Стаття надійшла до редколегії: 31.01.2024.

Прийнята до друку: 24.02.2025.